

Badanie sprawności językowo-poznawczych na materiale przysłów: Zagadnienia metodologiczne

Hanna K. Ulatowska

Uniwersytet Teksasński w Dallas, USA

Maria Sadowska

Polska Akademia Nauk

Danuta Kądziaława¹

Uniwersytet Warszawski

Jan Kordys

Polska Akademia Nauk

INVESTIGATIONS OF LINGUISTIC AND COGNITIVE ABILITIES OF PROVERB PROCESSING METHODOLOGICAL ISSUES

Summary. The article presents methodological issues in designing a battery of tests to study metaphorical language by tapping aphasic's knowledge of proverb use. The battery includes tasks, which require utilization of different linguistic and cognitive skills under a variety of experimental conditions specifically in patients with aphasia. The battery is built around a dichotomy of incontext and out-of-context tasks based on the same set of core proverbs. The consideration of factors involved in the choice of materials and experimental procedures in the battery are discussed. A system of evaluation of patients' responses in order to assess their ability to use proverbs under different conditions, and the define their proverb competence is described. The diagnostic use of the battery for patients with a variety of cognitive and linguistic impairments is discussed.

Posługiwanie się przysłowiami jest ważnym elementem kompetencji językowej, gdyż pełnią one we wszystkich kulturach istotną funkcję komunikacyjną. Dlatego też badania nad przysłowiami przyciągają uwagę przedstawicieli różnych dyscyplin i obejmują zarówno analizę strukturalną, stawiającą sobie za cel opis budowy logiczno-semantyczno-językowej przysłów, jak i analizę funkcjonalno-komunikacyjną w zakresie pragmatyki. Badanie przysłów od dawna interesuje także psychologów, klinicystów. Zainteresowanie to wynika z faktu, że posługiwanie się przysłowiami wymaga nie tylko zdolności rozumienia warstwy językowej, wycucia metaforyczności tej klasy tekstów i znajomości reguł pragmatycznych, ale także prawidłowego współdziałania mechanizmów poznawczych, m.in. reguł abstrahowania, wnioskowania. Badanie posługiwania się przysłowiami daje więc możliwość sprawdzania zdolności językowych i poznawczych u osób objętych badaniami klinicznymi, np. chorych z afazją, demencją, schizofrenią (Buchler, 1907; Piaget, 1923; Łuria, 1947; Van Lancker, 1990; Gibbs, Beitel, 1995).

Nasze zainteresowanie badaniem przysłów jest owocem pracy na temat dyskursu narracyjnego u osób zdrowych i u osób z afazją. Jest ono osadzone w nurcie badań neurolingwistycznych (Ulatowska i in. 1992, 1993) i zostało zapoczątkowane badaniami nad przysłowiami angielskimi (Ulatowska, Bond-Chapman, Johnson, 1995; Chapman i in. 1997).

CEL BADANIA

Podjęcie badań nad przysłowiami² miało z jednej strony cel teoretyczny – zebranie danych empirycznych w poszukiwaniu odpowiedzi na pytania:

Jakie mechanizmy poznawcze językowe i niejęzykowe warunkują posługiwanie się językiem metaforycznym?

Czy i w jaki sposób wybrane charakterystyki przysłów i typy zadania eksperymentalnego modyfikują zachowania osób badanych?

Czy i w jaki sposób afazja wpływa na zdolność posługiwania się przysłowiami?

1 Adres do korespondencji: Danuta Kądziaława, Wydział Psychologii, Uniwersytet Warszawski, ul. Stawki 5/7, 00-183 Warszawa.

2 Badanie zostało rozpoczęte w czasie pobytu naukowego prof. Hanny K. Ulatowskiej w Polsce w ramach stypendium Fulbrighta w roku 1995. W czasie trwania stypendium powstał zestaw prób, który jest omawiany w niniejszym artykule. Program badań otrzymał wsparcie finansowe w postaci grantu KBN 1 HO1F 060 09.

HANNA ULATOWSKA, MARIA SADOWSKA, DANUTA KĄDZIELAWA, JAN KORDYS

Z drugiej strony celem było też zbudowanie optymalnego zestawu prób mogących służyć nie tylko zebraniu materiału empirycznego, ale także mających znaczenie praktyczne – jako narzędzie diagnostyczne w pracy klinicznej. Podstawowym zadaniem dla osiągnięcia wymienionych celów było dokonanie wyboru materiału przysłów i procedur badawczych.

W niniejszym artykule pragniemy przedstawić zagadnienia z tym związane i uwagi płynące z doświadczeń uzyskanych w badaniu pilotażowym osób zdrowych i chorych z afazją³ przygotowanym zestawem prób.

---

³ W badaniu uczestniczyły dwie grupy osób zdrowych (młodsza i starsza) oraz grupa osób z afazją. Grupa młodsza obejmowała studentów w wieku 19-30 lat: 12 osób z Wydziału Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego i 8 osób z Politechniki Warszawskiej. Grupa starsza składała się z 38 osób w wieku 31-75 lat, 24 osób z wykształceniem wyższym, mieszkańców Warszawy, i 14 osób z wykształceniem średnim, w tym 11 osób z Białegostoku i 3 osoby z regionu kurpiowskiego. Grupa chorych z afazją liczyła 21 osób z wykształceniem wyższym, a 11 – z wykształceniem średnim. Wszyscy badani mieszkali w Warszawie lub w jej najbliższych okolicach. W ostrym okresie choroby byli leczeni w warszawskich szpitalach, a następnie uczestniczyli w zajęciach terapeutycznych.

BADANIE SPRAWNOŚCI JĘZYKOWO-POZNAWCZYCH NA MATERIALE PRZYSŁÓW METODYKA BADANIA

Opis prób badawczych

Czynniki decydujące o doborze przysłów do badań

W większości badań nad przysłowiami kryterium doboru przysłów była głównie powszechność ich użycia. Były one sprawdzane jako konstrukcje izolowane, pozbawione kontekstu ilustrującego ich użycie. W prezentowanym tu badaniu wprowadzony jest właśnie kontekst sprzyjający ich zastosowaniu w danym zadaniu, co stanowi istotny element opracowanego zestawu prób.

Oprócz uwzględnionego tu także kryterium *powszechności użycia* poszczególnych przysłów, wzięta została pod uwagę również *tematyka* oraz cechy wynikające z ich *charakterystyki językowej*.

Powszechność użycia przysłów. Konstruowanie zestawu prób badawczych poprzedziło sporządzenie listy podstawowej (por. załącznik 1), na której znalazło się 10 przysłów, wśród nich 6 dobranych jako odpowiedniki przysłów angielskich z testu Delisa (Delis, Kramer, Kaplan, 1984), w którym zostało uwzględnionych 5 przysłów o dużej częstotliwości i 5 o niskiej częstotliwości. Sporządzenie listy odpowiedników polskich pozostawało w związku z zamierzeniem przeprowadzenia prac porównawczych w zakresie przysłów na materiale pochodzącym z różnych języków.

Cztery z polskich odpowiedników korespondują z angielskimi przysłowiami należącymi do grupy przysłów o małej częstotliwości. Jak się okazuje, wszystkie przysłowia polskie, które znalazły się na liście podstawowej, są powszechnie znane wśród Polaków, dlatego też dychotomia dotycząca listy angielskiej nie mogła być w liście polskiej odtworzona. Badania pilotażowe wykazały, że wszystkie te przysłowia są dobrze znane starszym użytkownikom języka polskiego i dość dobrze znają je osoby młode.

Oprócz przysłów z listy podstawowej w zestawie prób uwzględniono około 100 innych przysłów i kilkanaście powiedzeń nie będących przysłowiami. Wśród tych przysłów wiele należy do mniej znanych, ale – jak się okazało w badaniu pilotażowym – możliwych do zrozumienia przez zdrowych użytkowników języka polskiego. Stanowią one tło semantyczne lub kontekstowe dla przysłów z listy podstawowej. Służą jako materiał porównawczy w rozpoznawaniu przysłów synonimicznych lub w dokonywaniu wyboru czy szeregowaniu przysłów odnoszących się do historyjek.

Tematyka. Kryterium to zostało uwzględnione w doborze przysłów dotyczących kalendarza i zjawisk pogodowych, np. *W maju jak w maju*. Przysłowia te charakteryzują się dość niskim stopniem metaforyczności. Pozostają głęboko osadzone w kulturze i chociaż wywodzą się ze źródeł ludowych, są dobrze znane ogółowi Polaków.

Podobnie kryterium tematyczne zadecydowało o wyborze przysłów i powiedzeń – wyrażen przysłowiowych zawierających motywy odnoszące się do świata zwierząt. Część z nich nawiązuje do stereotypowych zachowań związanych z przypisywaną danemu zwierzęciu cechą, np. *Myszy tańczą, gdy kota nie czują*. Ta grupa przysłów charakteryzuje się także niskim stopniem metaforyczności. Większość z nich to wyrażenia o znacznej częstotliwości.

Charakterystyka językowa. Kryterium to dotyczy uwzględnienia przy doborze przysłów do badań takich elementów ich budowy, jak cechy prozodyczne (rym, rytm, aliteracja), długość mierzona liczbą słów, stopień złożoności leksykalno-semantycznej, stopień konkretności vs. metaforyczności, stopień złożoności koncepcyjnej, stopień konwencjonalności struktury, stopień „przysłowiowości” mieszczący się w ramach continuum między powiedzeniem a przysłowiem.

Na przykład w próbie powtarzania uwzględnione są cechy prozodyczne i odpowiednia długość przysłów, mierzona w słowach, a także rym i prozodia. W większości przypadków liczba wyrazów wynosiła 4 i nigdy nie przekraczała 6. Było to podyktowane koniecznością zastosowania wyrażen możliwych do powtórzenia przez osoby z afazją.

W niektórych próbach uwidatnia się ponadto czynnik metalingwistyczny. Na przykład w próbie polegającej na odróżnianiu przysłów od nieprzysłów czy w rozpoznawaniu par synonimicznych jest on szczególnie istotny w prawidłowym wykonaniu zadania.

Kategorie prób

Przysłowia z listy podstawowej zostały wbudowane do różnych prób, które można zaliczyć do trzech kategorii wyodrębnionych ze względu na umiejętności aktualizowane w ich wykonaniu. Kategoria wymagająca *rozpoznawania* przysłów obejmowała: powtarzanie, kończenie przysłów, wykrywanie błędu leksykalnego w przysłowiu i poprawianie go, odróżnianie przysłów od nieprzysłów (wybrane przykłady por. załączniki 2, 3, 4, 5). Kategoria prób odwołujących się do umiejętności *rozumienia* przysłów obejmowała z kolei: wybór wariantu interpretacyjnego oddającego znaczenie danego przysłowia, dobieranie wśród podanych wariantów przysłowia wyjaśniającego sens historyjki, szeregowanie przysłów według znaczenia odnoszącego się do treści podanej historyjki, rozpoznawanie par przysłów synonimicznych (wybrane przykłady por. załączniki 6, 7, 8, 9). Trzecia kategoria prób służyła badaniu umiejętności aktualizacji przysłowia oraz *tworzenia* rozwiniętych wypowiedzi

HANNA ULATOWSKA, MARIA SADOWSKA, DANUTA KĄDZIELAWA, JAN KORDYS

i zawierała próby: wymieniania przysłów z pamięci, ich interpretacji znaczeniowej, podawania przysłów oddających sens historyjki, a także wymyślanie historyjki oddającej sens danego przysłowia (wybrane przykłady por. załączniki 10, 11, 12, 13).

Zestaw prób został poszerzony o kwestionariusz, w którym są zamieszczone pytania dotyczące intuicyjnej wiedzy osób badanych o przysłowia i ich funkcji w komunikacji werbalnej. Materiał uzyskany w badaniach pilotażowych na podstawie tego kwestionariusza jest opublikowany w odrębnym artykule (Ulatowska i in. 1997).

Kontekst

Ważną cechą zestawu prób jest również to, że znalazły się w niej zadania wymagające rozumienia przysłów zarówno *poza kontekstem*, np. interpretacja danego przysłowia lub wariantu oddającego jego znaczenie, jak i *w kontekście*, gdy należy dobrać przysłowie do podanej historyjki lub zbudować historyjkę ilustrującą sens danego przysłowia. Włączenie kontekstu do badań przysłów różni w sposób zasadniczy przedstawiony tu zestaw prób od poprzednio powstałych testów do badania posługiwania się przysłowiami, np. w testach inteligencji Wechslera czy w zestawach stosowanych w pracy klinicznej (Gorham 1956; Delis, Kramer, Kaplan, 1984). Zbudowanie tekstów mających służyć jako kontekst przedstawiający sytuację ilustrującą znaczenie poszczególnych przysłów przysporzyło najwięcej trudności. Wśród tych tekstów można wyodrębnić dwa typy. Pierwszy z nich – to historyjki o tematyce współczesnej, drugi zaś – bajki przypominające swym charakterem bajki Ezopa.

Historyjki oparte są na powszechnie znanych scenariuszach, np. utrata pieniędzy wskutek hazardu, uleganie złym wpływom towarzystwa, obdarzenie uczuciem nieodpowiedniej osoby. Ilustrują one znaczenie pięciu najbardziej częstotliwych przysłów (por. załącznik 7), są dość krótkie i koncepcyjnie proste. Składają się z 6 lub 7 sądów.

Bajki (por. załącznik 8) mają charakter dydaktyczny, zatem ich sens sprowadza się do wynikającego z nich morału. W dwóch z nich występują powiązania między światem ludzi i zwierząt, a w dwóch jest mowa wyłącznie o zwierzętach. Wątek w bajkach jest bardziej skomplikowany niż w historyjkach. Są one dłuższe i składają się z około 14 sądów.

Obydwa typy tekstów służą wykonaniu odmiennych zadań. Po zapoznaniu się z historyjką osoba badana powinna podać przysłowie odnoszące się do jej treści, a jeśli nie jest w stanie tego zrobić, powinna wybrać je spośród czterech przedstawionych wariantów. W przypadku zaś bajek zadanie polega na wybraniu kilku przysłów odnoszących się do treści tekstu. Są to w dużej mierze przysłowia o małej częstotliwości, nie należące do listy podstawowej i wiążące się zwykle z różnymi aspektami treści danej bajki.

Stopień trudności

Przytoczony przegląd zadań pozwala zauważyć, że poszczególne próby różnią się między sobą zarówno modalnością zaangażowaną przy ich wykonywaniu, jak i stopniem trudności. Do stosunkowo łatwych możemy zaliczyć zadanie polegające na poprawianiu błędów w znanym przysłowiu lub powtórzenie przysłowia. Do najtrudniejszych należą te, które angażują zarówno rozumienie, jak i tworzenie, np. zbudowanie historyjki ilustrującej sens danego przysłowia lub eliminowanie wariantów nieadekwatnych i szeregowanie według stopnia odpowiedniości treściowej przysłów powiązanych sensem z daną historyjką.

System ocen

Integralnym problemem, istotnym w zbudowaniu zestawu prób, jest opracowanie systemu ocen odpowiedzi badanych osób. Ze względu na różnorodny charakter zadań sposób oceniania odpowiedzi jest zróżnicowany: *bez skali*, według systemu 0-1 lub *z zastosowaniem skali*. Oceny bez skali odnoszą się do zadań polegających na podawaniu przysłów z pamięci, powtarzaniu, wykrywaniu i korygowaniu błędów leksykalnego, kończeniu, rozpoznawaniu par synonimicznych, identyfikacji przysłów i nieprzysłów. W próbach tych wynik wyrażony jest liczbą bezwzględną odpowiedzi całkowicie poprawnych.

Oceny skalowane zaś mają zastosowanie tam, gdzie oczekuje się od osób badanych odpowiedzi rozwiniętych. Na przykład w zadaniu na interpretację znaczenia przysłów ma zastosowanie skala trójstopniowa 0-2, w której uwzględnia się stopień metaforyczności i kompletności komponentów treści przysłowia, oddanych w odpowiedziach osób badanych.

W próbie polegającej na dobieraniu wariantów wyjaśniających sens tekstu w formie bajki i szeregowaniu przysłów według stopnia powiązania treściowego z danym tekstem zastosowana została skala 0-6.

Przedstawiony tu system ocen opracowany został na podstawie odpowiedzi uzyskanych w badaniu pilotażowym osób zdrowych. Potrzebne jest jednak opracowanie skali adekwatnej do oceny odpowiedzi osób z afazją.

Próby badawcze a umiejętności językowe i poznawcze osób badanych

Przedstawione w artykule badanie zdolności posługiwania się przysłowiami pozwala zarówno ujawnić

BADANIE SPRAWNOŚCI JĘZYKOWO-POZNAWCZYCH NA MATERIALE PRZYSŁÓW

poszczególne umiejętności, które są konieczne w prawidłowym przebiegu tego procesu, jak i zależności pomiędzy niektórymi z tych umiejętności. Na przykład poprawne powtórzenie przysłowia pozostaje w pewnym związku zarówno ze zdolnością kończenia danego przysłowia, jak i z poprawianiem błędu leksykalnego. Te trzy zadania wymagają dobrego poczucia i odtworzenia formy przysłowia i nie są konieczne powiązane z rozumieniem całkowitym jego sensu. Wykonywanie tych zadań przebiega w dużym stopniu w sposób automatyczny, mechaniczny, co może mieć związek z przechowywaniem przysłów w pamięci – zwłaszcza tych o małej częstotliwości – jako jednostek zakodowanych w postaci określonych całości.

Podobnie do tych zadań odróżnianie przysłów od nieprzysłów nie wymaga świadomej refleksji i często jest wykonywane raczej intuicyjnie, po powierzchniowym porównaniu ogólnego znaczenia danej pary przysłów, przynajmniej u ludzi o typowej kompetencji językowej.

Zadania dotyczące *rozumienia* stanowią grupę najbardziej rozbudowanych prób. Kategoria ta najwyraźniej uwidacznia hierarchię trudności poszczególnych zadań oraz ich różnorodność. Na przykład dopasowanie przysłowia i jednego z czterech wariantów odpowiadającego mu sensem wymaga porównania nie tylko danej pary wypowiedzi, ale wszystkich czterech potencjalnych par i wyboru tej, która jest najbardziej odpowiednia. Angażuje to zarówno umiejętności czysto językowe, jak i poznawcze, a mianowicie koncentrację pamięci bezpośredniej i rozumienie typu zadania. Dlatego też zadanie to stwarza często problemy pacjentom z głębokim stopniem afazji lub osobom z demencją.

Jeszcze trudniejszym zadaniem jest wybranie z podanych wariantów przysłowia wyjaśniającego sens historyjki czy uszeregowanie przysłów według stopnia adekwatności do treści bajki. Trzeba wówczas zrozumieć strukturę głęboką tekstu, odnieść ją do realiów życia codziennego, a następnie porównać z pozostałymi przysłowiami. Szeregowanie przysłów pod względem stopnia trafności oddania sensu dydaktycznego danej bajki jest zadaniem najtrudniejszym. Podane w próbie warianty to często przysłowia mało znane, np. *Każdy zając ma swoją żabę, co przed nim skacze*. Wykonanie tych zadań wymaga wysokiego stopnia rozumienia makrostruktury tekstu oraz inferencji.

Zadaniem o zupełnie innym typie trudności odnoszącym się do rozumienia jest identyfikowanie przysłów synonimicznych podanych parami. Angażuje ono zdolności metalingwistyczne. Wymaga rozumienia i porównania sensu głębokiego przysłów o często różnym typie metafor, podanych ponadto bez kontekstu. Jeżeli przy porównaniu tych przysłów weźmie się pod uwagę tylko ich cechy leksykalne widoczne w strukturze powierzchniowej, odpowiedzi mogą być mylące.

Kategoria zadań wymagająca *tworzenia* odpowiedzi w formie zdania lub tekstu zawiera różne zadania, których wykonanie wymaga różnorodnych umiejętności. Na przykład podawanie przysłów z pamięci sprawdza w mniejszym stopniu repertuar przysłów używanych przez daną osobę, w większym natomiast zakresie wykazuje jedynie jej gotowość do przywołania ich w sytuacji raczej sztucznej, bo bez kontekstu i przy dodatkowej presji czasu. Dlatego też bardziej miarodajnym sposobem sprawdzania repertuaru przysłów jest wykonanie tego zadania pisemnie. Wówczas przynajmniej presja czasu zostaje wyeliminowana i, jak wskazują obserwacje uzyskane w badaniach pilotażowych, liczba podanych w tych warunkach przysłów jest znacznie większa. Zadanie interpretacji znaczenia danego przysłowia musi być nie tylko poprzedzone rozumieniem przysłowia, ale również wymaga zasobu właściwych jednostek leksykalnych, często o charakterze raczej abstrakcyjnym, jak i niekiedy specjalnych form syntaktycznych, niezbędnych do wyrażenia danego związku semantyczno-logicznego. Trudności ze znalezieniem odpowiedniej formy leksykalno-syntaktycznej dały się zauważyć w badaniach pilotażowych nawet wśród ludzi z wyższym wykształceniem i objawiały się latencją i poszukiwaniem właściwej formy w przypadku trudniejszych, bo bardziej abstrakcyjnych przysłów, np. *Jedna jaskółka nie czyni wiosny*, a nie występowały w takich przysłowia, jak *Nie wszystko złoto co się świeci*, gdzie istnieje częstotliwy równoważnik *Pozory mylą*.

Następne zadanie, wyznajdowanie przysłów do historyjek, nawet tych, których zastosowanie mocno sugeruje użycie przysłowia o dużej częstotliwości, wymaga nie tylko zrozumienia danej historyjki, ale i znalezienia w pamięci formy tego przysłowia.

W zadaniu polegającym na podawaniu historyjek ilustrujących znaczenie danego przysłowia potrzebne jest nie tylko zrozumienie jego znaczenia, lecz również znajomość scenariuszy z życia ilustrujących to znaczenie, a ponadto konieczna jest duża swoboda w operowaniu środkami językowymi i umiejętnościami w zakresie budowania tekstów. Jest to zadanie bardzo skomplikowane i wyjątkowo trudne dla osób z afazją.

W przedstawionym zestawie prób po raz pierwszy w tej dziedzinie ten sam materiał przysłów badany jest w różnorodnych zadaniach angażujących rozmaite umiejętności językowe i poznawcze.

UWAGI PODSUMOWUJĄCE

W doborze zastosowanych w próbach przysłów uwzględnione zostały kryteria powszechności ich użycia,

tematyka, a także charakterystyka językowa. Siedemnaście prób badawczych mieści się w trzech kategoriach wyodrębnionych ze względu na umiejętności niezbędne do ich wykonania, a mianowicie odnoszących się do *rozpoznawania czy rozumienia* przysłów i *tworzenia* rozwiniętych wypowiedzi na podstawie podanych przysłów. Ważną cechą omawianych prób, nową w stosunku do uprzednich badań przysłów, było zastosowanie kontekstu wprowadzającego ich użycie, a także użycie tego samego materiału przysłów w różnych zadaniach, angażujących różne funkcje językowo-poznawcze. Umieszczenie tych samych 10 przysłów w zadaniach wymagających różnych umiejętności językowych i poznawczych może być przydatne do pełniejszego określenia kompetencji językowej danej osoby. Podobnie wykorzystanie tego samego materiału w próbach angażujących proces rozumienia i nadawania mowy z uwzględnieniem kontekstu bądź bez kontekstu jest istotne w diagnozowaniu typu zaburzeń mowy, a także ich głębokości zarówno u osób z ogniskowymi, jak i z rozsianymi uszkodzeniami ośrodkowego układu nerwowego, a więc zarówno u osób z afazją, jak i demencją. Dla osób z afazją będą przydatne szczególnie te próby, które w większym stopniu opierają się na umiejętnościach językowych zaangażowanych w procesie mówienia i rozumienia. Jak wykazały badania pilotażowe, wyniki prób z tego właśnie zakresu, a także zadania, w których uwidacznia się czynnik metalingwistyczny, najbardziej różnicowały osoby z afazją w porównaniu z ludźmi zdrowymi. Testy polegające na podawaniu przysłów z pamięci oraz przysłowia oddającego sens historyjki, interpretacji znaczenia podanego przysłowia, szeregowaniu i eliminowaniu przysłów odnoszących się do treści podanych bajek, odróżnianie przysłów od nieprzysłów, identyfikowanie par przysłów synonimicznych miały wyraźną siłę różnicującą. Próby wchodzące w zakres przedstawionego zestawu, rozpatrywane na tle całego zachowania mownego osoby badanej, mogą posłużyć także do potwierdzenia lokalizacji lezji, uściślenia typu i głębokości zaburzeń afatycznych. Na przykład próba powtarzania może być przydatna w odróżnieniu afazji przewodzenia i afazji Wernickego, a eliminowanie i szeregowanie wariantów przysłów odnoszących się do treści tekstu może być wykorzystane jako narzędzie do badania głębokości zaburzeń rozumienia. Próba polegająca na podawaniu lub wyborze przysłów do danej historyjki, a także budowaniu kontekstu oddającego znaczenie danego przysłowia może spełniać istotną rolę w uchwyceniu zaburzeń typu pragmatycznego, charakterystycznych dla osób z lezjami zlokalizowanymi w prawej półkuli. Te próby, których wykonanie angażuje umiejętności poznawcze: pamięć, uwagę, inferencję, myślenie, mogą być szczególnie przydatne w badaniu osób z demencją. Tak więc wybór i szeregowanie wariantów odnoszących się do bajek, identyfikowanie przysłów synonimicznych mogą ujawniać zaburzenia, natomiast zadania opierające się na automatyzmach, np. powtarzanie czy kończenie przysłów, mogą uwidaczniać umiejętności zachowane, przynajmniej we wczesnych stadiach choroby.

Omawiany zestaw prób, w którym uwzględniony został obszerny materiał odpowiednio dobranych przysłów, umożliwia uzyskanie danych o mechanizmach językowo-poznawczych, warunkujących funkcjonowanie języka metaforycznego, o wpływie określonych cech przysłów i zadań na zachowanie osób badanych, a także o tym, w jaki sposób afazja wpływa na zdolność posługiwania się przysłowiami.

Przedstawiona charakterystyka prób i uwagi wynikające z doświadczeń uzyskanych w badaniu pilotażowym osób zdrowych i osób z afazją, zróżnicowanych pod względem wieku i wykształcenia, pozwalają zorientować się w przydatności tego zestawu do zbierania materiału empirycznego i jako narzędzia diagnostycznego, a także punktu wyjścia do opracowania w przyszłości pomocy terapeutycznych.

BIBLIOGRAFIA

- Buchler, K., (1907). *Tatsachen und Probleme zu einer Psychologie der Denkvorgänge*. I. *Ueber Gedanken*. „Archiven Gesamten Psychologie”, 9, 297-365.
- Chapman, S. B., Ulatowska, H. K., Franklin, L. R., Shobe, A. E., Thompson, J. J., McIntire, D. D., (1997). Proverb interpretation in fluent aphasia and Alzheimer's disease: implications beyond abstract thinking. *Aphasiology*, 11, 4-5, 337-350.
- Delis, D. C., Kramer, J., Kaplan, E., (1984). *The California proverb test*. Unpublished protocol. Copyright.
- Gibbs, R. W., Beitel, D., (1995). What Proverb Understanding Reveals About How People Think. *Psychological Bulletin*, 118, 133-154.
- Gorham, D. R., (1956). A proverbs test for clinical and experimental use. *Psychological Reports*, 2, 1-12.
- Lurija, A., (1947). *Trawmaticzeskaja afazija. Klinika semiologia i wosstanowitielnaja tierapia*. Moskwa: Izdatielstwo Akademii Miednicinskih Nauk SSSR.
- Piaget, J., (1923). La pensée symbolique et la pensée de l'enfant. *Archives Psychology*, (Genève), 18, 273-304.
- Ulatowska, H. K., Bond-Chapman, S., Johnson, J. K., (1995). Processing of proverbs in aphasics and old-elderly. *Clinical Aphasiology*, 23, 179-193.
- Ulatowska, H. K., Sadowska, M., Kądziaława, D., Kordys, J., (1992). Przetwarzanie tekstów w afazji (na przykładzie bajek Ezopa). *Poradnik Językowy*, 6, 432-444.
- Ulatowska, H. K., Sadowska, M., Kordys, J., Kądziaława, D., (1993). Selected Aspects of Narratives in Polish Speaking Aphasics as Illustrated by Aesop's Fables. [W:] H. Brownell, Y. Yoanette (red.), *Narrative Discourse in Neurologically*

BADANIE SPRAWNOŚCI JĘZYKOWO-POZNAWCZYCH NA MATERIALE PRZYSŁÓW

Impaired and Normal Aging Adults (s. 171-190). San Diego, California: Singular Publishing Group, Inc.

Ulatowska, H. K., Sadowska, M., Kądziaława, D., Kordys, J., (1997). Przysłowia w badaniu neurolingwistycznym. *Poradnik Językowy*, 7, 32-41.

Van Lancker, D. (1990). The neurology of proverbs. *Behavioral Neurology*, 3, 169-187.

HANNA ULATOWSKA, MARIA SADOWSKA, DANUTA KĄDZIELAWA, JAN KORDYS

ZAŁĄCZNIK 1

Lista podstawowa przysłów

1. Kto z kim przestaje, takim się staje.
2. Nie od razu Kraków zbudowano.
3. Gdzie kucharek sześć, tam nie ma co jeść.
4. Nie mów hop, zanim nie przeskoczysz.
5. Nie wszystko złoto, co się świeci.
6. Jedna jaskółka nie czyni wiosny.
7. Dopóty dzban wodę nosi, dopóki się ucho nie urwie.
8. Niedaleko pada jabłko od jabłoni.
9. Czym skorupka za młodu nasiąknie, tym na starość trąci.
10. Krowa, która dużo ryczy, mało mleka daje.

ZAŁĄCZNIK 2

Powtarzanie przysłów

Polecenie: Proszę powtarzać jak najdokładniej następujące przysłowia:

Przykład wprowadzający: „Kij ma dwa końce”.

1. Baba z wozu, koniom lżej.
  2. Co kraj, to obyczaj.
  3. Gość w dom, Bóg w dom.
- Itd.

ZAŁĄCZNIK 3

Kończenie przysłów

Polecenie: Proszę dokończyć następujące wyrażenia:

a) uzupełnianie członów

1. Kto z kim przestaje...
  2. Nie od razu Kraków...
- Itd.

b) uzupełnianie ostatniego wyrazu

1. Kto z kim przestaje, takim się...
  2. Nie od razu Kraków...
- Itd.

ZAŁĄCZNIK 4

Poprawianie błędów w przysłowia

Polecenie: W niektórych przysłowia są błędy. Proszę odnaleźć je i poprawić.

Na przykład: gdy powiemy „Nie wszystko złoto, co się widzi”, popełniamy błąd.

Powinno być: „Nie wszystko złoto, co się świeci”.

1. Kto z kim zostaje, takim się staje.
  2. Baba z wozu, koniom lżej.
  3. Bez pracy nie ma kołaczy.
  4. Nie od razu Lublin zbudowano.
- Itd.

BADANIE SPRAWNOŚCI JĘZYKOWO-POZNAWCZYCH NA MATERIALE PRZYŚLÓW

ZAŁĄCZNIK 5

Identyfikacja przysłów

Polecenie: Proszę powiedzieć, które z następujących wypowiedzi jest przysłowiem.

Które z nich nie były Pani/Panu wcześniej znane?

1. Gdzie się dwóch bije, tam trzeci korzysta.
  2. Wpadł jak śliwka w kompot.
  3. Gada, co mu ślina na język przyniesie.
  4. Zdrow jak ryba.
- Itd.

ZAŁĄCZNIK 6

Interpretacja znaczenia przysłowia – wybór z czterech wariantów

Polecenie: Spośród czterech poniższych zdań proszę wybrać jedno, które najlepiej tłumaczy znaczenie podanego przysłowia.

1. „Kto z kim przestaje, takim się staje.”

- a) Ludzie zgadzają się ze sobą.
  - b) Kto z kim przestaje, takim się rodzi.
  - c) Ludzie upodabniają się do siebie, gdy często ze sobą przebywają.
  - d) Nie rób drugiemu, co tobie niemiłe.
2. „Nie od razu Kraków zbudowano”
- a) Zbudowanie dawnej stolicy Polski wymagało wiele czasu.
  - b) Nie od razu dom znaleziono.
  - c) Zrealizowanie wielkich projektów wymaga czasu.
  - d) Przysłowia są mądrością narodu.

Itd.

ZAŁĄCZNIK 7

Wybór przysłowia oddającego sens historyjki.

Polecenie: Proszę wybrać jedno przysłowie, które najlepiej oddaje następującą sytuację:

Maria

Maria przygotowywała się do konkursu muzycznego. Gdy nadszedł dzień konkursu, Maria była bardzo rozczarowana, bo nie dostała się do czołówki muzyków. Nauczycielka, pocieszając ją, powiedziała:

1. Czym skorupka za młodu nasiąknie, tym na starość trąci.
2. Nie od razu Kraków zbudowano.
3. Cicha woda brzegi rwie.
4. Trafiła kosa na kamień.

Itd.

ZAŁĄCZNIK 8

Wybieranie i szeregowanie przysłów

Polecenie: Proszę wybrać tylko te przysłowia, które pasują do treści następujących bajek i uszeregować je od najbardziej do najmniej trafnych.

Itd.

HANNA ULATOWSKA, MARIA SADOWSKA, DANUTA KĄDZIELAWA, JAN KORDYS

Zając i żółw

Zając wyśmiewał się z żółwia, że tak powoli chodzi. Poczekaj chwilę – powiedział żółw – spróbujmy zrobić wyścig, jestem pewny, że wygram. Wielce rozbawiony tym zając zgodził się. W trakcie wyścigu zając znalazł się tak daleko przed żółwiem, że postanowił sobie odpocząć i zasnął. W tym czasie żółw powoli, ale wytrwale podążał do mety. Zając obudził się i zaczął biec szybko, lecz żółw już zdążył wygrać wyścig.

1. Póki nie wszystko skończone, to nic jeszcze nie zrobione.
  2. Triumfu przed wygraną nie trąb.
  3. I żółw się śpieszy czasem, ale między żółwiami.
  4. Każdy zając ma swoją żabę, co przed nim skacze.
  5. Spaniem nikt nie zarobił.
- Itd.

ZAŁĄCZNIK 9

Przysłowia synonimiczne

Polecenie: Proszę powiedzieć, które z par przysłów mają zbliżone znaczenie.

Na przykład: „Z wielkiej chmury mały deszcz” i „Wiele hałasu a mało atlasu” mają zbliżone znaczenie.

„Wszędzie dobrze, gdzie nas nie ma”, „Wszystko dobre, co cię dobrze kończy” – mają różne znaczenia.

1. a) Nie wszystko złoto, co się świeci.
- b) Z wierzchu złoto, a w środku błoto.

Itd.

ZAŁĄCZNIK 10

Podawanie przysłów z pamięci

Polecenie: Proszę podać jak najwięcej przysłów, które przychodzą Pani/Panu na myśl.

Mogą to być przysłowia zasłyszane w dzieciństwie czy w jakiegokolwiek sytuacji w Pani/Pana życiu.

Na przykład: Gdy ja byłam dzieckiem, moja mama powtarzała mi często: „Jak sobie pościelesz, tak się wyśpisz”.

ZAŁĄCZNIK 11

Interpretacja znaczenia przysłów

Polecenie: Proszę wytłumaczyć w najprostszy i możliwie najkrótszy sposób, znaczenie poniższych przysłów.

Na przykład: „Czym chata bogata, tym rada” – znaczy, że należy gościnnie przyjmować przybysza wszystkim, co mamy.

1. Kto z kim przestaje, takim się staje.
2. Nie od razu Kraków zbudowano.

Itd.

BADANIE SPRAWNOŚCI JĘZYKOWO-POZNAWCZYCH NA MATERIALE PRZYŚLÓW
ZAŁĄCZNIK 12

Przysłowia do interpretacji kontekstowej

Polecenie: Proszę wytłumaczyć znaczenie podanych przysłów, posługując się opisem sytuacji bądź opowiadaniem o zdarzeniu z życia codziennego.

Na przykład: „Co nagle, to po diable”.

Dwaj murarze postanowili wybudować mur bardzo szybko, aby zarobić jak najwięcej pieniędzy. Gdy budowa została skończona, pracodawca stwierdził, że mur jest niestarannie zrobiony i odmówił zapłaty, mówiąc do robotników: „Co nagle, to po diable”.

Itd.

ZAŁĄCZNIK 13

Podawanie przysłowia oddającego sens historyjki

Polecenie: Proszę podać jedno przysłowie, które najlepiej oddaje następującą sytuację:

Maria

Maria przygotowywała się do konkursu muzycznego. Gdy nadszedł dzień konkursu, Maria była bardzo rozczarowana, bo nie dostała się do czołówki muzyków. Nauczycielka, pocieszając ją, powiedziała: [...].

Itd.